

Prof. Dr. Barış ERDOĞAN / Depremın Sosyolojisi: 6 Şubat Felaketinin
Toplumsal ve Kültürel Boyutları

Rauf Maltaş - Anadolu Ajansı

DOI: 10.37679/trta.1306900

Depremın Sosyolojisi: 6 Şubat Felaketinin Toplumsal ve Kültürel Boyutları

Barış ERDOĞAN*

Deprem, dünya genelinde en yaygın gerçekleşen ve tahrip edici gücü en büyük olan doğal felaketlerden biridir. Deprem hem bireysel hem de kurumsal düzeyde toplumsal yapı üzerinde derin izler bırakır. Bu makalede depremlerin, özelde de 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye’de 11 ili etkileyen ve 50 binden fazla can kaybına neden olan Kahramanmaraş Pazarcık merkezli saat 04.17’de yaşanan 7,7 büyüklüğündeki ilk depremin ve bundan yaklaşık 9 saat sonra meydana gelen Elbistan merkezli 7,6 büyüklüğündeki ikinci depremin, toplum üzerinde yarattığı etkileri sosyoloji perspektifinden inceleyeceğiz.

Deprem sosyolojisi doğal afetlerin sosyal boyutlarına ilişkin kritik kavrayışlar sunarak insanların, toplulukların ve toplumların deprem deneyimini şekillendiren sosyal, kültürel ve siyasi faktörlerin karmaşık etkileşimini ortaya koymaktadır. Böylelikle afet sosyolojisinin bu alt disiplini bize depremlerin fiziksel yıkımının ötesinde insanların afetlerle nasıl başa çıktıklarını, hükümetlerin ve kurumların tepkilerini ve bu tür olaylardan kaynaklanabilecek uzun vadeli sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşümleri anlama ve bu her bir boyutun birbiriyle olan karşılıklı etkileşimini keşfetme imkânı vermektedir.

Deprem yer kabuğu içindeki fayların kırılması sonucu ani olarak ortaya çıkan titreşimlerin dalgalar hâlinde yayılarak geçtikleri ortamları ve yerin yüzeyini sarsmasıyla oluşan bir doğa olayıdır. Bu durum dünyanın her coğrafyası için geçerli evrensel ve değişmez bir olgudur. Ama deprem gerçeğini nasıl algıladığımız, ona karşı nasıl tedbirler aldığımız ve felaket sonrası onu nasıl yönettiğimizi belirleyen içinde yaşadığımız kültürel dünya ve siyasal yapıdır.

* Prof. Dr., Üsküdar Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölüm Başkanı ORCID: 0000-0002-9801-1781

Deprem bir doğa olayı olduğundan dolayı biz insanlara karşı davranışı tamamen nötrdür, depremin bilişsel faaliyetleri olan canlı gibi organizma gibi herhangi bir duygusal yanı ya da tepkileri yoktur. Tüm doğa olayları gibi deprem de etkilediği alanda zengin-fakir gibi sınıfsal, Müslüman-gayrı Müslüman gibi dinsel ya da Türk-Japon gibi milliyet ayrımı yapmaz. Ancak etkileri içinde yaşanan toplumun kültürel değerlerinin, inançlarının, sosyal normlarının ve siyasal yapısının şekline göre farklılıklar göstermektedir. Açıkçası depreme karşı tepkileri nötr olmayan, onu algılayış ve yönetim tarzında rasyonel ya da duygusal davranan insanoğludur.

Sosyal bilimler bize depremin yıkıcı etkilerine karşı sadece deprem yönetmelikleriyle mücadele edilemeyeceğini göstermektedir. Yapıların nasıl inşa edileceğini mühendislik standartlarına uygun şekilde emreden hukuki yönergeler ve yaptırımlar çok önemlidir ama bunlar depreme mücadele planları için tek başlarına yeterli değildir. Zira Türkiye'deki deprem yönetmeliği ile Japonya'daki arasında teknik olarak çok büyük fark yoktur (Tunç, 2023). Ancak benzer büyüklükte ve şiddetteki depremlerin her iki ülkede yıkıcı etkileri birbirinden çok farklıdır. Bu nedenle toplumun ve kurumların depremi algılayışı ve yönetmesini belirleyen ana faktörler olan kültürel ve siyasal boyutu analiz etmek gerekir. Zira kültür felaketleri yapılandırır ve bunları nasıl algılayacağımızı belirler. İnsanlar ve onların oluşturdukları siyasal ve sosyal kurumlar depreme karşı içinde buldukları kültürün öngördüğü şekilde tedbirler alırlar. Depremin öncesinde ve sonrasında toplumsallaşma süreci boyunca içselleştirdikleri bilgi ve inanç setleriyle felaketin yönetimini gerçekleştirirler.

Toplumların dini ve spiritüel inançları, doğal felaketlerin anlamını ve insanların bu durumlarda nasıl hareket etmesi gerektiğini şekillendiren en önemli unsurlardan biridir. Bazı toplumlar doğal felaketleri tanrıların cezası veya kozmik dengeyi sağlama aracı olarak yorumlar. Bu durumda, insanlar afetler karşısında daha teslimiyetçi ve kaderci bir tavır sergileyebilirler. Örneğin Polinezya'da küçük bir ada devleti Tuvalu halkı, deniz seviyesinin yükselmesi ve ülkelerinin sular altında kalması tehdidine karşı duyarsızdırlar. Zira onların İncil yorumuna göre Tanrı, Nuh Peygamber'e bir daha asla başka bir sel olmayacağını söylemiştir. (Farbotko 2005) Diğer taraftan, bazı toplumlar afetlere bilimsel ve rasyonel bir perspektiften yaklaşarak, daha etkin önlemler alıp afet yönetimine odaklanabilir.

Kültürel yapı da toplumların afetler sırasında ve sonrasında birbirlerine yardım etme ve dayanışma düzeyini belirler. Örneğin, Japonya'da güçlü bir toplumsal dayanışma kültürü bulunmaktadır ve 2011'de 9.0 rihter ölçeğindeki Tohoku depremi ve tsunamisi gibi büyük doğal afetler sonrasında hızlı bir şekilde toparlan-

malarını sağlamıştır. Topluluk dayanışma kültürü, afet yardımı ve destek sağlama süreçlerini hızlandırarak daha etkili bir afet yönetimi gerçekleştirilmesine katkıda bulunur.

Ama kimi zaman aynı kültürel havzada yetişen insanlar farklı siyasal yapılar ve siyasal liderlik sistemleri içinde çok farklı uygulamalar da gösterebilirler. Örneğin Kuzey Kore ve Güney Kore devletlerini oluşturan bireyler aynı kültürün içinden çıkmışlardır. Aynı dili konuşur, aynı yemekleri severler. Ama birbirlerinden çok farklı siyasal ve ekonomik örgütlenme modellerine sahip olduklarından insanların ve kurumların krizlere, felakete yönelik verdikleri tepkiler ve aldıkları önlemler çok farklı olabilmektedir (Acemoğlu ve Robinson 2012).

Toplumdan gelen talepler ve siyasal otoritenin depremle ilgili uzun erimli politikaları depremlerin meydana getirdiği zararları büyük ölçüde kontrol altında tutabilmekte ve asgari düzeyde tutabilmektedir. Örneğin 1960 yılında Şili’de 9,5 büyüklüğünde dünya tarihinin bilinen en büyük depremi meydana gelmiş ve 1655 kişi hayatı kaybetmiş 2 milyon insan evsiz kalmıştır. Bu felaket sonrası halkın baskısı sonucu siyasal otorite deprem yönetmelikleri çıkarmış ve etkili olarak uygulamıştır (Yolcu-Bekler, 2020). 2010 yılında meydana gelen 8.8 büyüklüğündeki deprem ve ardından meydana gelen tsunami sonrası ise 525 kişi ölmüştür. (Koçak, 2010) Bu olaydan sonra halkı tsunamiye karşı yeterince koruyacak tedbirler almadıkları için bazı sorumlular yargılanmıştır. 2015 yılında meydana gelen 8.3 büyüklüğündeki depremde ise sadece 7 kişi ölmüş ve 2016 yılında gerçekleşen 7.6 büyüklüğündeki depremde ise ölen olmamıştır. Deprem ve doğal felaketler karşısında erken uyarı sistemi gibi teknolojilerini devreye sokan, depreme dayanıklı yapı yönetmelikleri çıkaran bir siyasal sistemle, kurallara uymayanları cezalandıran hukuk sistemi ve bunları destekleyen ve yaşam tarzını değiştiren toplum böylesine büyük bir başarıya imza atmıştır (Mena, 2018).

6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye’nin 11 ili 62 ilçesi ve 10 bin 190 köyünde yıkıma yol açan iki büyük depreme bu perspektiften bakmak gerekir. Türk toplumu genel olarak bir yanıla geleneksel toplumlara özgü birlik ve dayanışma duygularının güçlü, bireycilikten ziyade kolektif bilincin hâkim olduğu, duygusal davranış biçimlerine sahip bir toplumdur. Ancak bu olumlu hasletler yanında modern zamanlara özgü rasyonellik, yazılı normlara riayet etme gibi özellikler topluma ve kurumlara tam olarak yerleşmemiştir. Geleneksel topluma özgü kültürel özelliklerle modern topluma özgü kültürel özellikler arasında yeterince sağlıklı bir sentez oluşturulamaması en net şekilde doğal felaketlerde görülmektedir. Toplumun ve onun içinden çıkan kurumların bir yanıla kurallara yeterince uymaması, bilimsel uyarıları

ve tedbirleri ciddiye almaması gibi bir dizi nedenle felaket esnasında ve sonrasında kayıplar ve zararlar çok büyük olmaktadır, diğer yanıyla da bireylerin ve sivil toplumun hemen organize olması, elindeki avucundakini felaketzedelere vermesi sayesinde de ortak bir duygu seli ve güçlü bir iç yapışkanlık kurulabilmektedir.

Bu iki depremin ardından Türk toplumunun kahr ekseriyeti depremzedelere yardım etmek için organize olmaya çalışırken, felaketi kendi lehlerine çevirmeye çalışan bireylerin ve kurumların olduğu da görülmüştür. Açıkçası tarihin her döneminde ve her toplumunda doğal, ekolojik veya teknolojik felaketler sonrası ya da ekonomik krizler esnasında mevcut durumdan nemalanmaya çalışan fırsatçılar ortaya çıkmaktadır. Toplumbiliminde Durkheimcı gelenekten gelen işlevselci bir bakış açısıyla bu durumu normal görmek gerekir. Ancak bu fırsatçıların sayısı ve yaygınlığının artması bize toplumda bazı patolojik durumların ortaya çıktığını da göstermektedir. Maalesef spesifik olarak bu iki deprem sonrası ev kiralalarının anormal düzeyde artmasından tutun da daha önce meydana gelen geniş çaplı orman yangınları sırasında söndürme malzemelerinin fahiş fiyatlarla satılmasına kadar her alanda ve iş kolunda uzun yıllardır başkalarının mağduriyetinden büyük ekonomik kazanımlar elde etmeye çalışan kriz fırsatçılarının olduğu tespit edilmektedir.

Yapısal gerilimlerden ve toplumsal normların eksikliğinden kaynaklanan ve hiçbir ahlaki ölçüyle meşrulaştırılmayacak bu sapkın durumun bu kadar yaygınlık kazanması son 30-40 yıldır bütün dünyada ve Türkiye’de yaygınlık kazanan ve adeta topluma içselleştirilen vahşi bir serbest piyasa kültüründen kaynaklanmaktadır. Yıllarca ders kitaplarından tutun da popüler kültür ürünlerinin mesajlarına kadar her yerde adeta kutsal bir amentü gibi kendi çıkarlarını takip eden bireylerin kaçınılmaz olarak bütün topluma fayda sağlayacağı, piyasanın görünmez elinin arz ve talep dengesini yaratacağı ve fiyatların bu nedenle adil ve doğru olduğu (Smith, 2002) topluma öğretildi. Bireycilik kültürünün yüceltildiği bu anlayışta karşısına çıkan fırsatları iyi değerlendiren, yani doğru, en uygun zamanda hareket eden, yatırım yapan, alan ya da satanın en fazla karı elde edeceği ve bu nedenle toplum tarafından başarılı ve saygın bir üye olarak onanacağı vaaz edildi. Kapitalizmin ruhu ahlaki ve etik değerlerden yoksun bırakılarak öğretildi. Sonuçta piyasa aktörü olan bu fırsatçılar kendilerini bal tutan parmağını yalar, akarken doldurmak lazım gibi deyimlerle meşrulaştırmaktalar. Madem bu ürün ve hizmetlere talep var o yüzden fiyatlarının artmasında da piyasa şartlarına göre yanlış bir şey yok diye görmekteler. Bugün deprem fırsatçılarını kınayan bir kesim yarın aynı mantığı içselleştirdiğinden başka bir toplumsal krizde başka bir ürünün ya da hizmetin

fırsatçısı konumuna da rahatlıkla gelebilmektedir. 6 Şubat depremleri toplumu bekleyen diğer felaketler ve kriz durumlarında bu gibi kitleselleşen ve sağlıksız şekilde gelişen bireyci davranışların ileride toplumun işleyişini bozma riski taşıdığı göstermektedir. Bu nedenle kamu otoritesinin alacağı hukuki tedbirler ve cezai yaptırımlar kadar maddi başarının bir kültürel değer olarak bu kadar yüceltilmesinin önünü kesecek ahlaki ve zihinsel dönüşümden de geçmek gerekmektedir.

Ancak fırsatçılık gibi sapkın bir davranış toplumsal yapının işleyişini bozacak kadar büyük değilse toplumda iyi ve kötü davranışlar arasındaki sınırı korumaya yardımcı olabilmektedir. Bu sayede toplum içinde grup dayanışması ve toplumsal kuralların netleşmesi sağlanmaktadır. Gerçekten de deprem felaketleri sonrası bu durumdan nemalanmaya çalışan, ürün ve hizmetleri fahiş fiyatlarla satmaya çalışan fırsatçıların karşısında toplumun önemli bir kesiminin iyilikten yana organize olduğunu, elindeki avucundakini verdiğini, evlerini depremzedelere açan birçok vatandaşın bulunduğunu gördük. Bu organize iyilik hareketinin en önemli nedenlerinden biri Türk toplumunu oluşturan toplumcu kültürel yapıdır (Hofstede, 2001). Bu toplumda komşusu açken tok yatmak tasvip edilen bir durum değildir, bundan utanç duyulur. Zira aile ve grup bağlılığının güçlü olduğu, gelenek ve göreneklerin büyük önem taşıdığı, hiyerarşi ve otoriteye saygının yüksek olduğu bu coğrafyada utanma kültürünün beslediği davranışa yansıyan önemli ve güçlü bir duygudur.

Utanma, sosyal etkileşimleri besleyen ve güçlendiren bir duygudur. Bu duygu sosyal uyumu sağlamaya ve bireylerin toplum içinde kabul görmeye yönelik davranışlar sergilemelerine de yardımcı olur (Harris, 2006). Ayrıca insanların toplumun ahlaki değerlerine aykırı davranışlar sergilemelerinden kaçınmasına neden olur. Bu sayede, toplumun değer yargıları korunur ve sürdürülebilir. Birey aynı topluluğun bir parçası olduğu kişi ve gruplara karşı utanma hissi duyar. Birey kendini bir grubun, milletin, insanlık âleminin bir parçası olarak gördüğü ölçüde referans aldığı toplumsal parçadan insanların yapamadıklarını yapabiliyorsa, kendisini suçlu hissetmeye başlar. Empati ve sosyal hassasiyetin gelişmesine katkıda bulunan utanma duygusu sayesinde felaket bölgesi dışında yaşayan bireyler aynı milletin bir parçası olarak gördükleri depremzede vatandaşlar evini yakınlarını kaybetmiş, soğukta aç ve açıktayken, akşam evlerinde sıcak yataklarına girerken, üç öğün yemeklerini yerken doğal olarak kendilerini onlara karşı suçlu ve mahcup hissetmektedirler. Utanç duygusundan kurtulmanın en iyi yolu eyleme geçip depremzedelerin eksikliklerini tamamlamak, onlara yardım etmektir. Bu açıdan bakıldığında utanma duygusu toplumun işleyişine ve insanların sosyal yaşantısı-

na önemli katkılarda bulunmaktadır. Utanma duygusunun özellikle deprem gibi büyük doğal afetler sonrasında toplumsal dayanışmayı ve yardımlaşmayı güçlendirerek, toplumun iç yapışkanlığını korumasında önemli bir işlevi olmaktadır.

İçinde yaşanan kültür dayanışmayı ne kadar desteklerse desteklesin öncelikle depremedelerde daha sonra bir bütün olarak toplumda önemli zihinsel ve maddi değişimler olması kaçınılmazdır. Kaybedilen yakınların acısı, uzuvlarda meydana gelen sakatlıkların günlük yaşamı sekteye uğratması, maddi çöküş, anıların ve alışkanlıkların yok olması, yaşanan mekânı terk etme zorunluluğu orta ve uzun vadede büyük bir toplumsal travmaya yol açabilir. Özellikle orta yaş ve üstü insanlar bu toplumsal travmadan daha çok etkileneceklerdir. Çocuklar ve gençlerin hayatlarını yeniden başlatmaları için hâlâ önlerinde uzun bir zaman var. Ama tırnaklarını kazıyarak bir hayat kuran, aile sahibi, iş sahibi olmuş belli bir yaşa gelmiş, yaşadığı şehirler bütünleşmiş insanların bu travmayı atlatmaları daha güçtür.

Ölüm ve fiziksel uzaklaşma gibi nedenlerle aile bağlarının kopması, yaşanan şehirden, arkadaşlardan, anılardan ayrı düşülmesi bazı anomik davranışların ortaya çıkmasına da neden olabilir. Bu süreçte toplumun bu nüfus diliminde ortalamasının üstünde intihar vakaları artabilir. Depremi atlatmış ama daha önceden kimi problemleri olan çiftlerde ilişkiler daha kırılgan hâle gelebilir ve boşanma vakaları tetiklenebilir. Ayrıca tüm felaketler sonrası olduğu gibi toplumun bazı kesimlerinde hedonist edimlere yönelme ile bazı spiritle inançlara aşırı bağlanma gibi farklı uçlarda gezen davranış örüntülerinin anlamlı oranlarda artması olasıdır.

Sonuç

Deprem felaketini toplumu nasıl karşılayacağı ve felaket sonrasında nasıl yaşanacağını esas olarak belirleyen kuşaklar boyunca edinilen kültürel sermayedir. Zira bireyler etraflarında gerçekleşen olayları toplumsallaştıkları çevreden edindikleri yatkınlıklara ve belirli eylem şemalarına göre görme, hissetme, düşünme, anlama ve harekete geçme eğilimindedirler (Bourdieu, 1982). Bu nedenle toplum kendi yaşam biçimi, alışkanlıkları ile deprem yönetmelikleri, yeni kurallar ve alışkanlıklar arasında kaldığında yeni duruma uyum sağlamakta zorlanmaktadır. Bu nedenle deprem gerçeğini görmezden gelebilmekte, yasaların, yönetmeliklerin emirlerini, bilim insanlarının kanıta dayalı uyarılarını duymazdan gelip adeta zihinsel bir direniş gösterebilmektedir.

Ancak deprem gibi bir felaket sonuçları itibarıyla toplumun ve onun kurumlarının varlığını tehdit edecek kadar büyük olursa, bir beka sorununu gündeme getirirse toplum bu zihinsel direnişini uzun süre sürdüremez. Toplum hangi kültürel yapıya

ya da siyasal kurumlara sahip olurlarsa olsun varlığını sürdürebilmek için yeni bir denge arayışında olur. Bu nedenle 6 Şubat depremleri akabinde gelecekte meydana gelebilecek felaketlerin vereceği maddi ve manevi zararları asgari ölçüye indirebilmek için Türk toplumu da geleneksel değerleriyle modernizmin vaaz ettiği deprem yönetmeliklerine uyan ve bilimsel verileri dikkate alan davranış biçimleri arasında sağlıklı bir sentez oluşturmak durumunda kalacaktır. Bu kültürel yeniden uyarlanma ve zihinsel dönüşüm Türkiye’de doğal felaketler, özelden ise depremlerde bundan sonra büyük kayıpların yaşanmasına engel olacaktır.

Kaynakça

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail*, Londra, Profil Books.
- Bourdieu, P. (1982). *Distinction, critique sociale du jugement*, Paris, Les Editions de Minuit.
- Farbotko, C. (2005). Tuvalu and climate change: constructions of environmental displacement in the Sydney Morning Herald *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 87, 279–93.
- Harris, C. R. (2006). Embarrassment: A Form of Social Pain: This enigmatic emotion likely evolved to smooth social interactions, but it can have less desirable consequences in the modern world. *American Scientist*, 94(6), 524–533.
- Hofstede, G. (2001). *Culture’s consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*, Londra: Sage Publications.
- Koçak, H. (2010), *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXXIV Sayı:268, 353-363.
- Mena, A.C. (2018). ¿Cambio con transformación? Políticas públicas de desastre en Chile post terremoto 2010, un caso de estudio. *REDER*, 2(1), 4-20.
- Smith, A. (2022). *Milletlerin Zenginliği, doğası ve nedenleri üzerine bir inceleme*, Liberus, İstanbul.
- Tunç, G. (2023, 7 Şubat). Deprem Yönetmeliklerinin Tarihçesi ve Mevcut Durum, *Yapı, Mimarlık Tasarım Dergisi*, <https://yapidergisi.com/deprem-yonetmeliklerinin-tarihcesi-ve-mevcut-durum/>